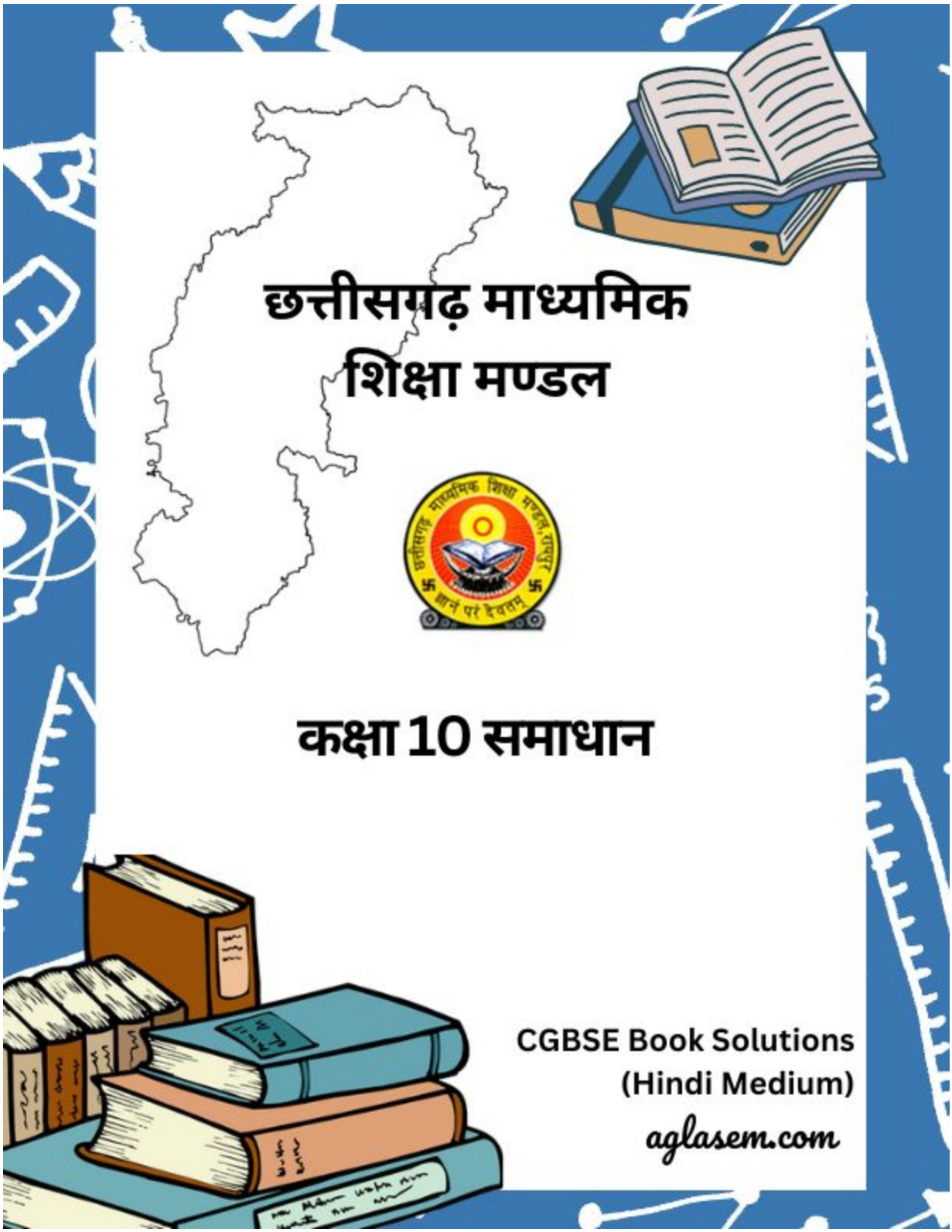
CG Board Class 10 Sanskrit Book Solutions

CG Board Class 10 Sanskrit Solutions
Chapter 14
व्याकरण खण्ड

शब्दरुपाभ्यासः

प्रश्न 1. उचित - पदैः रिक्त - स्थानानि पूरयत-

Page no. - 85
(i) बालाः ---------- नमन्ति ।
(क) जनकेन
(ख) जनकम्
(ग) जनकस्य
(घ) जनके

Page no. - 85
(ii) ------- आज्ञा पालयन्तु ।
(क) जनकेन
(ख) जनकस्य्
(ग) जनकाय
(घ) जनकम्

Page no. - 85
(iii) बाला ---------- सह गच्छति ।
(क) जनकेन
(ख) जनकस्य
(ग) जनके
(घ) जनकस्य

Page no. - 85
(iv) -------- पुत्रं पालयति ।
(क) जनकस्य
(ख) जनकम्
(ग) जनकेन
(घ) जनक:

docs.aglasem.com
aglasem.com

Page no. - 85
(v) ---------- जलम् आनयतु।
(क) जनकम्
(ख) जनकेन
(ग) जनकाय
(घ) जनकात्
उत्तर- (i) (ख), (ii) (ख), (iii) (क), (iv) (घ), (v) (ग)।

Page no. - 85
प्रश्न 2. उचित-विभक्तिभिः रिक्त - स्थानानि पूरयत -

(i) किं किं न करोति ---------- सन्तति पालनाय । (जनक)
(ii)---------- देवतुल्यः भवति । (जनक)
(iii) एषः ---------- सदृशः अस्ति । (जनक)
(iv) ---------- आज्ञा शिरोधार्या ।(जनक)
(v) सर्वे ---------- स्निह्यन्ति ।(जनक)
(vi) एतत् ---------- गृहम् अस्ति ।(जनक)
(vii) ---------- विश्वासं कुरूत ।(युष्मद्)
(viii) ---------- महिलाः भोजनं पचन्ति ।(तत्)
उत्तर- (i) जनकः, (ii) जनकः, (iii) जनकस्य, (iv) जनकस्य, (v) जनकेन, (vi) मम, (vii) यूयम्, (viii) ताः।

Page no. - 106
प्सन्धि कीजिए-

प्रश्न. एतत् उद्यानम अस्ति। वृक्षे खगाः सन्ति। खग: कूजति। कोणे एकः मयूरः + नृत्यति। जनः + धावति। बालः + व्यायामं करोति। एकः जनः + गच्छति। एकः वृद्धः जनः + ध्यायति।
उत्तर - एतत् उद्यानम अस्ति। - एतदुधानमस्ति,
वृक्षे खगाः सन्ति। - खगास्सन्ति,
खग: कूजति। - खग - स्कूजति,
कोणे एकः मयूरः + नृत्यति। - कोणे एकः मयूरस्नृत्यति,
जनः + धावति। - जनोधावति,
बालः + व्यायामं करोति। - बालोऽव्यायामं करोति,
एकः जनः + गच्छति। - एकः जनोगच्छति,
एकः वृद्धः जनः + ध्यायति। - एकः वृद्धः जनोध्यायति।

docs.aglasem.com
aglasem.com

Page no. - 107
सन्धि विच्छेद कीजिए-

Page no. - 107
(i) कविर्लिखति लेखम् ।
(ii) रामः पितुराज्ञां पालयति ।
(iii) तत्र जनैर्गम्यते ।
(iv) शिशुरयं मेधावी अस्ति ।
उत्तर- (i) कविर्लिखति = कविः + लिखति
(ii) पितुराज्ञां = पितुः + आज्ञा
(iii) सूर्यरेव = सूर्यः + एव
(iv) जनैर्गम्यते = जनैः + गम्यते
(v) शिशुरयं = शिशुः + अयम् + मेधावी।

अभ्यासः

Page no. - 117
(1) अधोलिखितविग्रहाणां स्थाने समस्तपदानि लिखत -
विग्रह वाक्यानि समस्तपदानि
(i) चन्द्रः इव मुखम् चन्द्रमुखम्
(ii) चन्द्र इव मुखं यस्याः सा चन्द्रमुखी
(iii) पतितं पर्णम्
उत्तर- पतितपूर्णम (कर्मधारय)

Page no. - 117
(iv) पतितानि पर्णानि यस्यात् सः (वृक्षः)
उत्तर- पतितपूर्णः (बहुब्रीही)

Page no. - 117
(v) वृक्षम् आरूढ़ः
उत्तर- वृक्षारूढ़ः (तत्पुरुष)

Page no. - 117
(vi) दश आननानि
उत्तर- दशाननानि (कर्मधारय)

docs.aglasem.com
aglasem.com

Page no. - 117
(vii) आरूढः वृक्षः येन सः
उत्तर- आरूढःवृक्षः(बहुब्रीही)

Page no. - 117
(viii) दश आननानि यस्य सः
उत्तर- दशाननः (बहुब्रीही)

Page no. - 118
(2) अधोलिखितसमस्तपदानां स्थाने विग्रहवाक्यानि लिखित -
(i) नतपृष्ठः ----------
(ii) नतपृष्ठम् ----------
(iii) निर्जनम् ----------
(iv) जनाभावः ----------
(v) जितेन्द्रियः ----------
(vi) गुरुवचनम् ----------
(vii) अहर्निशम् ----------
(viii) शीतोष्णम् ----------
उत्तर- (i) नतः पृष्ठः, (ii) नतम् पृष्ठम्, (iii) जनानाम् अभावः,(iv) जनस्य अभावः,(v) जितानि इन्द्रियाणि येन सः, (vi) गुरोः वचनम्, (vii) अहः च निशा च, (viii) शीतम् च ऊष्णम् च।

Page no. - 118
(3) अधोलिखितकथायां रेखाङ्कितपदानि चित्वा तेषां विग्रहान् लिखत-
एकः अति दुष्टः वानरः आसीत्। प्रतिदिनं सः यथाशक्ति वृक्षे स्थितान् पक्षिणः तुदति स्म । उपनीडं गत्वा तेषां श्रमस्य उपहासं करोति स्म । एकः पक्षी अवदत् भोः किमर्थम् उपहससि ? अनुवृष्टिं नीडम् एव अस्मान् रक्षति। वयं परिश्रमं कुर्मः निर्विघ्नं च जीवामः । वानरः साट्टहासम् अवदत् - 'मूर्खाः यूयम्! अरे योगिनां कुतः गृहम् ।' एवं कथयित्वा तेन दुष्टेन पक्षीणां नीडानि भग्नानि । एकः पक्षी अवदत् - योगिनः प्रतिजीवम् उपकारमेव कुर्वन्ति । किम् इदम् अनुरुपं साधुजनस्य ?
उत्तर - प्रतिदिनं = दिनं दिनं
यथाशाक्तिः = शक्तिम् अनतिक्रम्य
उपनीडं = नीडस्य समीपम्
अनुवृष्टिं = वृष्टेः पश्चात्
निर्विघ्नं = विघ्नानां अभावः
अनुरुपं = रुपस्य योग्य

Page no. - 119

docs.aglasem.com
aglasem.com

(4) कोष्ठकात् शुद्धम् उत्तरं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -
(क) अनेन सदृशो महापुरूषः ..... नास्ति । (त्रिलोके / त्रिलोक्याम्)
(ख) सः ..... फलानि खादति । (यथेच्छया/यथेच्छम्)
(ग) रामः ..... धावति। (अनुमृगम्/अनृमृगः)
(घ) सः पंडितः ..... अस्ति । (विद्याधनः / विद्याधनम्)

(ड.) ..... सरः दृष्टवा कः न प्रसीदति ? (विकसितपङ्कजः /विकसितपंङ्कजम्)

उत्तर- (क) त्रिलोके, (ख) यथेच्छम्, (ग) अनुमृगम्, (घ) विद्याधनम्,
(ड.) विकसितपंङ्कजम्

Page no. - 121
प्रश्न. शतृ प्रत्यय का प्रयोग कर वाक्य बनाइये -

(i) बालकः धावति। बालकः पतति ।
(ii) मेघाः वर्षन्ति । मेघाः गर्जन्ति ।
(iii) चटका कूजति । चटका उड्डयति ।
(iv) नमिता गायति । नमिता नृत्यति ।
(v) फलानि पतन्ति । मालाकारः फलानि चिनोति ।
(vi) वायुयाने आकाशं गच्छतः । वायुयाने आकाशे उड्डयतः।
उत्तर- (i) धावान् बालक: पतति ।
(ii) वर्षन्त: मेघाः गर्जन्ति ।
(iii) कूजन्ती चटका उड्डयति ।
(iv) गायन्ती नमिता नृत्यति ।
(v) पतन्ति फलानिमानाकारः चिनोति ।
(vi) गच्छती वायुयाने आकाशे उड्डयतः।

Page no. - 123
प्रश्न. नीचे लिखे धातुओं का उदाहरण के अनुसार तीनों लिंगों में 'शानच्' प्रत्यय के रूपों को लिखिए -

धातु पुल्लिंग स्त्रीलिंग नपुंसकलिंग
यथा- वर्त वर्तमानः वर्तमाना वर्तमानम्
वन्द् वन्दमानः वन्दमाना वन्दमानम्
मुद् मोदमानः मोदमाना मोदमानम्
युध् युद्धमानः युद्धमाना युद्धमानम्
कम्प् कम्पमानः कम्पमाना कम्पमानम्

docs.aglasem.com
aglasem.com

ईक्ष ईक्षमानः ईक्षमाना ईक्षमानम्

Page no. - 124
प्रश्न 1. रिक्त स्थान में प्रत्यय लिखिए-
(i) दृष्टः = दृश् + (क्त) प्रत्ययः
(ii) पठितः = पठ् + (क्त) प्रत्ययः
(iii) खादितः = खाद् + (क्त) प्रत्ययः
(iv) स्मृतः = स्मृ + (क्त) प्रत्ययः
(v) पृष्टः = प्रच्छ + (क्त) प्रत्ययः

Page no. - 124
प्रश्न 2. निर्दिष्ट धातुओं के साथ 'क्त' प्रत्यय के प्रयोग से रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए-

यथा - श्वेतकेतुना, फलं, भिन्नम् (भिद्)
(i) तेन पत्रं (लिखितम्)। (लिख)
(ii) कविना पुस्तकानि (रचितानि) | (रच्)
(iii) वानरैः फलानि (भक्षितानि) । (भक्ष्)
(iv) राज्ञा ब्राह्मणः (निमंत्रित:) | (नि+मन्त्र)
(v) किं त्वया जन्तुशाला (दृष्टा) । (दृश्)

Page no. - 126
अतः लङ्लकार के रूप में सामने 'क्तवतु' प्रत्ययान्त रूप लिखे -

लड्. लकार क्तवतु प्रत्ययान्त रूप
यथा- अपठत् पठितवान्
अकरोत् कृतवान्
अशृणोत् श्रुतवान्
आनयत् नीतवान्
अत्यजत् त्यक्तवान
अखादत् खादितवान्

Page no. - 126
प्रश्न 1. बहुवचन में परिवर्तन कीजिए-
एकवचनम् बहुवचनम्
यथा- पठितवान् पठितवन्तः
कृतवान् कृतवन्तः
हसितवान् हसितवन्तः

docs.aglasem.com
aglasem.com

दत्तवान दत्तवन्तः
खादितवान् खादितवन्तः
जीवितवान् जीवितवन्तः

Page no. - 127
प्रश्न 2. नीचे लिखे गए वाक्यों को स्त्रीलिंग में परिवर्तन कीजिए -
पुल्लिंग स्त्रीलिंगे
यथा पिता कथितवान् - माता कथितवती।
(i) शिक्षकः अधीतवान् । (i) शिक्षिका अधीतवती।
(ii) युवकः हसितवान् । (ii) युवती हसित ।
(iii) मातुलः निवेदितवान् । (iii) मातुली निवेदितवती।
(iv) छात्रः पृष्टवान् । (iv) छात्रा पृष्टवती।
(v) पितामहः पूजितवान् । (v) पितामही पूजितवती ।
(vi) राजा परित्यक्तवान् । (vi) राज्ञी परित्यक्तवती ।

Page no. - 127
प्रश्न. इसे जानने के लिए मञ्जूषा से उचित क्रिया पदों को चुनकर वाक्यों को पूर्ण कीजिए-

यथा - पिता सुखदायै द्विचक्रिकां क्रीतवान् ।
(i) माता वस्त्राणि---------- ।
(ii) मित्राणि तस्यै शिक्षाप्रद क्रीडनकानि ---------- ।
(iii) सुखदा नीरजायाः पुस्तकानि ---------- ।
(iv) मनीषः 'सर्वसोपानं' इति लेखन् ---------- ।
(v) मातुलौ पठनाय आसन्दिकामञ्चौ ---------- ।
(vi) पितामहः रूप्यकानां पञ्चशतम् ---------- ।
(vii) मातामही मातामहः च मौक्तिकमालाम् ---------- ।
(viii) भ्रातरः मिलित्वा हारमोनियम् इति वाद्ययन्त्रम् ---------- ।
उत्तर - (i) स्वीकृतवती, (ii) आनीतवन्ति, (iii) आनीतवती, (iv) क्रीतवान्,
(v) दत्तवन्तौ, (vi) दत्तवान्, (vii) अनीतवन्तौ, (viii) दत्तवन्त:

Page no. - 128
प्रश्न 3. नीचे लिखे प्रश्न 'क्तवतु' प्रत्यय के प्रयोग से बने है उनके उत्तर 'क्त' प्रत्यय का प्रयोग कर दीजिए -

यथा - त्वं अद्य किं पठितवान्?
मया अद्य पदानि पठितानि ।
Page no. - 128

docs.aglasem.com
aglasem.com

(i) प्र. राधा किं कृतवती ?
उ. राधया पुस्तकं पठितम् ।

Page no. - 128
(ii) प्र. पाकशालायां सूदः किं पक्तवान् ?
उ. पाकशालायां सूदेन भोजनं पक्तम् ।

Page no. - 128
(iii) प्र. देशं कः आक्रान्तवान्?
उ. देश: रिपुणा आक्रान्त: ।

Page no. - 128
(iv) प्र. रामायणं कः लिखितवान्?
उ. रामायणं वाल्मीकिना लिखित: ।

Page no. - 128
(v) देशभक्तः कस्मै प्रतिज्ञातवान् ?
उ. देशभक्तेन देशरक्षायै प्रतिज्ञात: ।

Page no. - 129
प्रश्न 1. नीचे लिखे रेखांकित पदों में 'क्त्वा' प्रत्यय का प्रयोग किया गया है । अर्थ जानकर प्रश्न निर्माण कीजिए -

धातु प्रत्यय
यथा - सिहं <u>दृष्ट्वा</u> बालः त्रस्यति ।
प्रश्न - कं दृष्ट्वा बालः त्रस्यति? दृश् क्त्वा
(i) व्याधः जालं <u>क्षिप्त्वा</u> कपोतान् ग्रहीष्यति । क्षिप् क्त्वा
प्रश्न - कः जालं क्षिप्त्वा कपोतान् ग्रहीष्यति?

(ii) कश्मीरं <u>गत्वा</u> वयं प्राकृतिकं सौन्दर्यं द्रक्ष्यामः । गम् क्त्वा
प्रश्न- कुत्र गत्वा वयं प्राकृतिकं सौन्दर्यम् द्रक्ष्यामः?

(iii) मनीषः आलस्यं त्यक्त्वा स्वाध्यायपरः अस्ति । त्यज् क्त्वा
प्रश्न - कः आलस्यं त्यक्त्वा स्वाध्यायपरः अस्ति ?

(iv) छात्रः <u>नत्वा</u> गुरुं प्रणमति । नम् क्त्वा
प्रश्न- कः नत्वा गुरुं प्रणमति ?

docs.aglasem.com
aglasem.com

Page no. - 129

प्रश्न 2. यहाँ दो वाक्य लिखे गये हैं । प्रथम वाक्य में क्रिया के स्थान में 'क्त्वा' प्रत्ययान्त पद प्रयोग कर एक वाक्य बनाकर लिखिए -

यथा-

(i) सुरेशः गच्छति । सः फलानि आनयति ।

सुरेशः गत्वा फलानि आनयति ।

(ii) कमला धावति । कन्दुकं गृह्णाति ।

कमला धावित्वा कन्दुकं गृह्णाति । **(धाव् + क्त्वा) (धावित्वा)**

(iii) उषा खादति । सा भ्रमति । (खाद् + क्त्वा) खादित्वा

उषा खादित्वा भ्रमति ।

Page no. - 130

(iv) मयूरः नृत्यति । सः वृक्ष विश्राम्यति ।

मयूरः नर्तित्वा वृक्षे विश्राम्यति । **(नर्तित्वा) = (नृत् + क्त्वा)**

(v) महिला हास्यकथां शृणोति । सा उच्चैः हसति ।

महिला हास्यकथां श्रृत्वा उच्चैः हसति । **(श्रु+क्त्वा) = श्रुत्वा**

Page no. - 130

प्रश्न 1. नीचे क्त्वा' के स्थान में 'ल्यप्' प्रत्यय का प्रयोग समझकर प्रश्न निर्माण कीजिए-

प्रश्न. उपसर्ग धातु प्रत्यय

यथा - (i) मातापितरौ प्रणम्य पुत्रः विदेशं गच्छति । प्र नम् ल्यप्

प्रश्न – कौ प्रणम्य पुत्रः विदेशं गच्छति ?

(ii) छात्राः पुस्तकानि अधीत्य पाठं स्मरन्ति । अधि इ ल्यप्

(ii) काः पुस्तकानि अधीत्य पाठं स्मरन्ति?

(iii) भक्तः शिवं सम्पूज्य सुखं लभते । सम् पूज् ल्यप्

(iii) कः शिवं सम्पूज्य सुखं लभते ?

(iv) मालिनी सुरेखायै पुष्पगुच्छं प्रदाय जन्मदिने वर्धापनम् अर्पयति ।

(iv) का सुरेखायै पुष्पगुच्छं प्रदाय जन्मदिने वर्धापनम् अर्पयति ।

प्रश्न. प्र दा ल्यप्

docs.aglasem.com

aglasem.com

Page no. - 130

प्रश्न 2. दिए गए उदाहरण के अनुसार वाक्य बनाइए -

(i) शिष्यः विद्यालयं प्रविशति । सः गुरुं प्रणमति ।

(i) शिष्यः विद्यालयं प्रविश्य गुरुं प्रणमति ।

(ii) छात्रा खटिकाम् आनयति सा श्यामपट्टे लिखति ।

(ii) छात्रा खटिकाम् आनीय श्यामपट्टे लिखति ।

(iii) वानरः वृक्षम् आरोहति । सः जन्बुफलानि पातयति ।

(iii) वानरः वृक्षम् आरुह्य जन्बुफलानि पातयति ।

(iv) देशभक्ताः मातृभूमिं प्रणमन्ति । ते सुखं लभते ।

(iv) देशभक्ताः मातृभूमिं प्रणम्य सुखं लभते ।

Page no. - 131

प्रश्न 1. अधोलिखित वाक्यों में रेखांकित पदों के साथ 'तुमुन्' प्रत्यय का प्रयोग किया गया है। उन प्रयोगों को समझकर प्रश्न निर्माण कीजिए -

यथा – (i) अहं प्रधानमन्त्रिणः भाषणं श्रोतुं रक्तदुर्गं गच्छामि।

प्रश्न- त्वं किं कुर्तं रक्तदुर्गं गच्छसि: ?

(ii) मालाकारः पुष्पाणि चेतुम् उद्यानं गच्छति । धातु प्रत्यय

(ii) मालाकारः कानि चेतुम् उद्यानम् गच्छति? **चि तुमुन्**

(iii) अर्जुनः योद्धुम् उद्यतः अस्ति । युध् तुमुन्

(iii) कः योद्धुम् उद्यतः अस्ति ?

(iv) त्वं ग्रन्थं पठितुम् इच्छसि । पठ् तुमुन्

(iv) त्वं किं पठितुम् इच्छसि ?

(v) जनकः गंगायां स्नातुं हरिद्वारं अगच्छत् । स्ना तुमुन्

(v) जनकः कस्यां स्नातुं हरिद्वारं अगच्छत् ?

(vi) व्यायामं कर्तुं जनाः उद्यानं गच्छन्ति । कृ तुमुन्

(vi) किम् कर्तुं जनाः उद्यानम् गच्छन्ति ?

docs.aglasem.com

aglasem.com

Page no. - 132

प्रश्न 2. नीचे दिए गए पद को चुनकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए -
खादितुम्, क्रेतुम्, गन्तुम्, दातुम्, कर्तुम्

(i) छात्राः जन्तुशालां---------- पंक्तिबद्धाः तिष्ठन्ति ।
(ii) दानशीलाः वस्त्राणि ---------- आगच्छन्ति ।
(iii) सभायां शान्तिव्यवस्थां ---------- आरक्षकाः सन्ति ।
(iv) पुस्तक प्रदर्शन्यां जनाः पुस्तकानि ---------- आगच्छन्ति ।
(v) मेलापके परिवारस्य सदस्याः मिष्ठान्नं ---------- उपविशन्ति ।
उत्तर- (i)गन्तुम् , (ii) दातुम् , (iii) कर्तुम्, (iv) क्रेतुम्, (v) खादितुम्

Page no. - 132

प्रश्न 1. अधोलिखित वाक्येषु रेखांकितपदैः तुमुन् / क्त्वा / ल्यप् प्रत्ययाः प्रयुक्ताः । तेषाम् अर्थं प्रयोगं च अवगच्छन्तु प्रश्ननिर्माणं च कुर्वन्तु ।
यथा- बालकः स्नातुं गच्छति ।
सः स्नात्वा वस्त्राणि धारयति ।
प्रश्न (i) बालकः किं कर्तुं गच्छति?
(ii) सः कदा वस्त्राणि धारयति ?

(क) (i) अहं पठितुं वाचनालयं गच्छामि ।
(ii) अहं पठित्वा आपणं प्रविशामि ।
(i) अहम् किम् कर्तुम् वाचनालयम् गच्छामि?
(ii) अहम् कदा आपणं प्रविशामि ?

(ख)
(i) खगाः विहर्तुम् आकाशे उड्डयन्ते ।
(ii) ते विहृत्य नीडेषु प्रविशन्ति ।
(i) खगाः किं कर्तुम् आकाशे उड्डयन्ते ?
(ii) ते कदा नीडेषु प्रविशन्ति ?

Page no. - 133

प्रश्न 2. अधोलिखितेषु वाक्येषु कोष्ठके निर्दिष्टधातोः तुमुन् / क्त्वा प्रत्ययान्तपदेन रिक्त स्थानानि पूरयत -
यथा- (i) धेनवः चरितुं क्षेत्रं गच्छन्ति । (चर्)
ताः चरित्वा गृहम् आगच्छन्ति ।

(ii) रमेशः भोजनं (कर्तुम्) **पाकशालाम् उपविशति । (कृ)**

docs.aglasem.com
aglasem.com

सः भोजनं (कृत्वा) **हस्तौ प्रक्षालयति ।**

(iii) सरला ईश्वरं (स्मर्तुम्) **माला जपति। (स्मृ)**
सा ईश्वरं (स्मृत्वा) **शान्तिम् आप्नोति ।**

(iv) मूषकं (ग्रहीतुम्) **मार्जारः धावति । (ग्रह)**
तं (गृहीत्वा) **मार्जारः भक्षयति ।**

Page no. - 133
प्रश्न 3. अधोदत्तायां तालिकायां पञ्चकर्तारः सन्ति यैः पृथक्-पृथक् कार्य क्रियते । कर्तारम् आश्रित्य दशवाक्यानि रचयन्तु -

रेखा	गृहं	गत्वा	पठति
सूर्याशः	क्रीडनकानि	क्रेतुं	गच्छति
मित्रं	वेदान्	अधीत्य	प्रसीदति
सः	देशं	रक्षितुं	संकल्पते
सा	दुग्धं	पीत्वा	वर्धते

यथा - सूर्याशः गृहं गत्वा पठति ।
उत्तर- (i) रेखा क्रीडनकानि क्रेतुं गच्छति ।
(ii) रेखा दुग्धं पीत्वा वर्धते ।
(iii) सूर्याशः वेदान् अधीत्य प्रसीदति ।
(iv) सूर्याशः देशं रक्षितुं संकल्पते।
(v) मित्रं गृहं गत्वा पठति ।
(vi) मित्रं वेदान् अधीत्य प्रसीदति।
(vii) सः देशं रक्षितुं संकल्पते।
(viii) सः गृहं गत्वा पठति ।
(ix) सा क्रीडनकानि क्रेतुं गच्छति ।
(x) सा दुग्धं पीत्वा वर्धते ।

Page no. - 134
प्रश्न 2. 'त्व' प्रत्यय का प्रयोग कर रिक्त स्थान की पूर्ति कीजिए -
(i) कवेः ---------- को न जानाति। (कवि)
(ii) क्षत्रियाणां ---------- सर्वत्र प्रशंसनीयम्। (वीर)

docs.aglasem.com
aglasem.com

(iii) अग्नेः ---------- असहनीयम्। (उष्ण)
(iv) कर्म कुरू ---------- मा लभस्व। (दीन)
(v) पाषाणस्य ---------- जगत्प्रसिद्धम्। (कठोर)
(vi) विद्यायाः ---------- सर्वे स्वीकुर्वन्ति । (महत्)
(vii) सागरस्य ---------- मापनीयं न अस्ति । (गहन)
उत्तर- (i) कवित्वम्, (ii) वीरत्वम्, (iii) उष्णत्वम् , (iv) दीनत्वम्, (v) कठोरत्वम्, (vi) महत्वम्, (vii) गहनत्वम्

Page no. - 135

प्रश्न 2. नीचे मञ्जूषा में दिए गए शब्दों के साथ 'तल' प्रत्यय को जोड़कर यथोचित रिक्त स्थान की पूर्ति कीजिए -

यथा - क्रुरता तु सदैव निन्दनीया एव भवति ।
1. अग्नेः (उष्णता) शीतकाले रोचते ।
2.(निर्धनता) दुःखदायिनी भवति।
3. गृहस्य (स्वच्छता) आनन्ददायिनी भवति ।
4. प्रकृतेः (रमणीयता) मनोरमा अस्ति।
5. गणितविषये अशोकस्य (दक्षता) प्रशंसनीया वर्तते ।
6. मनसः (चञ्चलता) वानरस्य इव भवति ।
क्रुर, चञ्चल, दक्ष, स्वच्छ, उष्ण, निर्धन, रमणीय

Page no. - 137

प्रश्न 3. निम्नलिखित वाक्यों में कोष्टक में दिए गए शब्द के साथ ठक् / ठञ् इक प्रत्यय जोड़कर रिक्त स्थान की पूर्ति कीजिए-

1. अत्र (धर्म+ठक्) ..... उत्सवः भवति ।
2. अयं (वेद+ठक्) ..... विद्वान् अस्ति।
3. सः (पुराण + ठक्) ..... मङ्गलाचरणं करोति ।
4. दिल्ल्याम् अनेकानि (इतिहास + ठक्) ..... स्थानानि सन्ति।
5. भारतस्य (भूगोल+ठक्) ..... स्थितिः विचित्रा अस्ति।
6. सप्ताह + ठञ् .....अवकाशः रविवासरे भवति ।
7. अयं (कल्पना+ठक्) ..... उपन्यासः केन लिखितः ।
8. सम्प्रति देशस्य (अर्थ+ठक्) ..... स्थितिः संतोषप्रदा ।
9. (वर्ष + ठञ्) ..... परीक्षायां मया निबन्धः लिखितः ।
10. (दिन + ठञ्) .....कार्य मया सम्पन्नम्।

उत्तर- (1) धार्मिकः, (2) वैदिकः, (3) पौराणिकम्, (4) ऐतिहासिकानि, (5) भौगोलिकी, (6) साप्ताहिकः, (7) काल्पनिकः, (8) आर्थिकी, (9) वार्षिकीयाम् , (10) दैनिक

Page no. - 137

docs.aglasem.com
aglasem.com

प्रश्न. नीचे लिखे गए विशेष्यों का विशेषण पद कोष्ठक से चुनकर लिखिए -

क्रमांक	विशेषण पदानि	विशेष्यपदानि
	यथा - ऐतिहासिकम्	**नाटकम् (ऐतिहासिकः / ऐतिहासिकम्)**
i.	नैतिकः	**उपदेशः (नैतिकः / नैतिकम्)**
ii.	प्रायोगिकः	**अभ्यासः (प्रायोगिकम् / प्रायोगिकः)**
iii.	मासिकी	**परीक्षा (मासिकम्/मासिकी)**
iv.	औपचारिकम्	**निमंत्रणम् (औपचारिकम् / औपचारिकः)**
v.	मौलिकी	**कृतिः (मौलिकम् / मौलिकी)**
vi.	प्राकृतिकम्	**दृश्यम् (प्राकृतिकम् / प्राकृतिकः)**
vii.	प्राथमिकः	**विद्यालयः (प्राथमिकम् / प्राथमिकः)**
viii.	आध्यात्मिकी	**विद्या (आध्यात्मिकी / आध्यात्मिकम्)**

Page no. - 138

प्रश्न 4. उदाहरण के अनुसार ईकारान्त स्त्रीलिंग शब्दों की रचना कीजिए -

क्रमांक शब्दा: + प्रत्यया: निर्मितस्त्रीलिङ्गशब्दाः

i. देव + ङीप् देवी
ii तरुण + ङीप् तरुणी
iii कुमार + ङीप् कुमारी
iv. त्रिलोक + ङीप् त्रिलोकी
v. किशोर + ङीप् किशोरी
vi. मनोहारिन्+ ङीप् मनोहारिणी
vii. मलिन् + ङीप् मालिनी
viii. तपस्विन् + ङीप् तपस्विनी
ix. भवत् + ङीप् भवती
x. श्रीमत् + ङीप् श्रीमती
xi. गच्छत् (गम् + शतृ) + ङीप् गच्छन्ती
xii. पचत् (पच्+शतृ) + ङीप् पचन्ती
xiii. नृत्यत् (नृत्+शतृ)+ ङीप् नृत्यन्ती
xiv. पश्यत् (दृश्+शतृ)+ ङीप् पश्यन्ती
वदत् (वद्+शतृ) + ङीप् वदन्ती

docs.aglasem.com
aglasem.com

Page no. - 139

प्रश्न 5. नीचे लिखे वाक्यों में निर्दिष्ट शब्दों के साथ ङीप् प्रत्यय जोड़कर वाक्य पूर्ण कीजिए -

यथा— श्रीमती (श्रीमत् + ङीप्) हेमा नाट्योत्सवे दीपं प्रज्वालयति ।

1. (कुमार + ङीप्) ---------- वंदना पुष्पगुच्छैः तस्याः स्वागतं करोति ।
2. एका (किशोर + ङीप) ..... भरतनाट्यं प्रस्तौति ।
3. तया सह (नृत्यत्+ङीप्) ..... देविका अस्ति ।
4. मञ्चे (गायत्+ङीप्) .....सुधा अस्ति ।
5. (मनोहारिन् + ङीप्) ..... एषा नाट्यप्रस्तुतिः ।

उत्तर- (1) कुमारी, (2) किशोरी, (3) नृत्यन्ती, (4) गायन्ती, (5) मनोहारिणी

Page no. - 140

प्रश्न 6. नीचे लिखे वाक्यों में स्त्रीप्रत्ययान्त (टाप् / ङीप्) पदों को चुनकर अलग-अलग लिखिए -

1. मधुरा वाणी प्रीणयति मनः ।
2. सतां बुद्धिः हितकारिणी भवति ।
3. सत्सङ्गतिः सर्वत्र दुर्लभा ।
4. उपकारकर्त्री प्रकृतिः धन्या ।
5. कुलाङ्गना सदा सम्मानस्य अधिकारिणी ।
6. नैतिकी शिक्षा आवश्यकी ।

उत्तर- टाप् - मधुरा, दुर्लभा, धन्या, कुलाङ्गना, शिक्षा ।
ङीप् - वाणी, हितकारिणी, उपकारकर्त्री, अधिकारिणी, नैतिकी, आवश्यकी ।

Page no. - 141

प्रश्न 4. नीचे लिखे वाक्यों में निर्दिष्ट शब्दों के साथ टाप् प्रत्यय का प्रयोग कर वाक्य पूरा कीजिए -

यथा - प्रभा पठने प्रवीणा (प्रवीण+टाप्) अस्ति ।

1. अस्याः ---------- (अनुज +टाप्) दीप्तिः अस्ति ।
2. दीप्तिः क्रीडायाम् ..... (कुशल+टाप्) अस्ति ।
3. युतिकादीप्तयोः माता ..... (चिकित्सक+टाप्) अस्ति ।
4. सा समाजस्य ..... (सेवक+टाप्) अस्ति ।
5. सा तु स्वभावेन अतीव ..... (सरल +टाप्) अस्ति ।

उत्तर- 1. अनुजा, 2. कुशला, 3. चिकित्सिका, 4. सेविका, 5. सरला ।

Page no. - 141

प्रश्न 6. नीचे लिखे वाक्यों में टाप् प्रत्ययान्त पदों को चुनकर लिखिए -

docs.aglasem.com

aglasem.com

1. अमृतजला इयं गङ्गा पवित्रा ।
2. कथं नु एतस्याः शोभा विचित्रा ।
3. सवेगं वहन्ती खलु शोभमाना।
4. वन्द्या सदा सा भुवि राजमाना ।
5. भक्तैः सदा तु चिरं सेवमाना ।
6. भागीरथी भवतु मे पूर्णकामा ।

उत्तर- 1. अमृतजला, गङ्गा, पवित्रा
2. शोभा, विचित्रा
3. शोभमाना
4. वन्द्या, राजमाना
5. सेवमाना
6. पूर्णकामा

Page no. - 147

अभ्यासः

प्रश्न 1. कोष्ठकात् उचिताव्ययपदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -

उच्चैः, उपरि, इतस्ततः, बहि, अधुना, प्रति, शनैः, नीचैः परस्परम्, अतीव, सह, इत्थम्

1. वृक्षस्य …….. वानरः तिष्ठति ।
2. सः गृहात् …… गच्छति ।
3. कुक्करः …….. भ्रमति ।
4. काकः …… भासते ।
5. कच्छपः …….. चलति ।
6. सा उपवनं …….. गच्छति ।
7. बालकः …… पठति ।
8. जलं…….. पतति ।
9. पुत्री जनकेन ……गच्छति ।
10. तौ…… वदतः ।
11. सः…….. प्रसन्नः अस्ति ।
12. …… मा कुरू ।

उत्तर- (1) उपरि, (2) बहिः, (3) इतस्ततः, (4) उच्चैः, (5) शनैः, (6) प्रति, (7) अधुना, (8) नीचैः , (9) सह, (10) परस्परम्, (11) अतीव, (12) इत्थम् ।

Page no. - 148

प्रश्न 2. अव्ययनां प्रयोगः युग्मरूपेण अपि भवति ।

यथा - यत्र-तत्र / यथा - तथा / यदा-कदा / यावत् - तावत्

अधोलिखितरिक्तस्थानानि युग्माव्ययेन सह पूरयत -

1. (यथा) बीजं (तथा) फलम् ।

docs.aglasem.com

aglasem.com

2. (यावत्) मेघाः गर्जन्ति (तावत्) मयूराः नृत्यन्ति ।
3. (यथा) देश: (तथा) वेषः ।
4. (यत्र) सत्यं (तत्र) विजयः ।
5. (यावत्) गिरयः स्थास्यन्ति पृथिव्यां (तावत्) रामायणकथा प्रचलिष्यति ।

Page no. - 148

प्रश्न 3. ह्यः वा श्वः अव्ययपदम् उचितस्थाने लिखन्तु ।

1. (ह्यः) अहं विद्यालयं न अगच्छम् ।
2. (श्वः) अहं विद्यालयं गमिष्यामि ।
3. (ह्यः) शनिवासरः आसीत् ।
4. (श्वः) सोमवासरः भविष्यति ।
5. (ह्यः) असौ गृहे न आसीत्।
6. (श्वः) असौ गृहे भविष्यति ।

Page no. - 157

नीचे लिखे वाक्यों में कर्तृवाच्य और कर्मवाच्य को चुनकर पृथक-पृथक कीजिए-

(क) उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
(ख) सर्पाः पवनं पिबन्ति ।
(ग) विद्वान् सर्वैः पूज्यते ।
(घ) मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते।
(ड.) विद्या विनयं ददाति ।
(च) बुभुक्षितैः व्याकरणं न भुज्यते न पीयते काव्यरसः पिपासुभिः ।
(छ) मत्तदन्तिनः रज्वा बध्यन्ते ।
(ज) बालकेन (जलेन) घटः पूर्यते ।

उत्तर- कर्तृवाच्य- (क) उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।,
(ख) सर्पाः पवनं पिबन्ति ।,
(ड.) विद्या विनयं ददाति ।

कर्मवाच्य - (ग) विद्वान् सर्वैः पूज्यते ।,
(घ) मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते।,
(च) बुभुक्षितैः व्याकरणं न भुज्यते न पीयते काव्यरसः पिपासुभिः ।,
(छ) मत्तदन्तिनः रज्वा बध्यन्ते ।,
(ज) बालकेन (जलेन) घटः पूर्यते ।

Page no. - 157

प्रश्न 3. अधोलिखित वाक्यों में कर्तृपद को कर्मवाच्य में परिवर्तन कर लिखिए -

यथा <u>भक्तः</u> गीतां पठति <u>भक्तेन</u> गीता पठ्यते ।

(क) शिष्याः गुरून् नमन्ति । शिष्यैः गुरवः नम्यन्ते।

docs.aglasem.com
aglasem.com

(ख) पुत्रः जनकं सेवते । पुत्रेण जनकः सेव्यते ।
(ग) अहं पत्र लिखामि । मया पत्रं लिख्यते ।
(घ) त्वं कवितां शृणोषि । त्वया कविता श्रूयते ।

Page no. - 158

प्रश्न 4. अधोलिखित वाक्यों में कर्मपद को परिवर्तित कर लिखिए -
यथा अहं लोभं त्यजामि । मया लोभः त्यज्यते ।
(क) आचार्याः छात्रान् उपदिशन्ति। आचार्याः (छात्रा:)उपदिश्यन्ते ।
(ख) जनाः प्रदर्शनीं पश्यन्ति । जनैः (प्रदर्शनी) दृश्यते ।
(ग) त्वं पुरस्कारं गृह्णासि । त्वया (पुरस्कार:) गृहयते ।
(घ) छायाकारः छायाचित्रं स्चयति । छायाकारेण (छायाचित्रं) रच्यते ।

Page no. - 158

प्रश्न 5. कर्मवाच्य के वाक्यों में क्रिया पदों को लिखकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए -
यथा- मेघाः जलं वर्षन्ति मेघैः जलं वृष्यते ।
(क) उपकारी मानं न अभिलषति । उपकारिणा मानः न।
(ख) राष्ट्रपतिः राष्ट्र सम्बोधयति । राष्ट्रपतिना राष्ट्रं।
(ग) छात्राः शिक्षिकाम् अभिनन्दन्ति । छात्राभिः शिक्षिका।
(घ) प्रधानमंत्री वैज्ञानिकान् प्रधानमन्त्रिणा वैज्ञानिकाः।
सम्मानयति ।
उत्तर- (क) अभिलष्यते, (ख) सम्बुध्यते, (ग) अभिनन्द्यते, (घ) सम्मान्यतन्ते।

Page no. - 159

प्रश्न 5. सुधा एक स्वस्थ कन्या है। उसकी दिनचर्या नियमित है। इसकी दिनचर्या जानकर नीचे मञ्जूषा से क्रिया पदों को चुनकर रिक्त स्थान की पूर्ति कीजिए -
क्षाल्यन्ते, आरोपयन्ते, उद्यते, पीयते, गृहयते, पठ्यते, खाद्येते, क्रियते स्मर्यते ।
i. सुधया प्रत्युषे उद्यानं गत्वा व्यायामः ..... ।
ii. सुधया प्रातः दुग्धं ..... ।
iii. सुधया नित्यं दुग्धेन सह कदलीफले अपि ..... ।
iv. सुधया भोजने सन्तुलिताहारः ..... ।
v. सुधया स्ववाटिकायां वृक्षाः ..... ।
vi. सुधया स्ववस्त्राणि स्वयं..... ।
vii. सुधया नित्यं समये..... ।
viii. सुधया सायमपि ईश्वरः ..... ।
ix. सुधया कदापि असत्यं न ..... ।
उत्तर- (i) क्रियते, (ii) पीयते, (iii) खाद्येते, (iv) गृहयते, (v) आरोपयन्ते, (vi) क्षाल्यन्ते, (vii) पठ्यते, (viii) स्मर्यते , (ix) उद्यते।

docs.aglasem.com
aglasem.com

Page no. - 160
प्रश्न 2. उदाहरण के अनुसार नीचे लिखे वाक्यों को भाववाच्य में परिवर्तन कीजिए-
कर्तृवाच्य भाववाच्य
यथा - बालकाः हसन्ति (हस्) बालकैः हस्यते ।
(i) शिशु: रोदिति (रुद्) (i) शिशुना रुद्यते ।
(ii) छात्राः अत्र तिष्ठन्ति (स्था) (ii) छात्रै: अत्र स्थीयते ।
(iii) सिंह: वने गर्जति (गर्ज्) (iii) सिंहेन वने गर्ज्यते ।
(iv) अलसः दिने स्वपिति (स्वप्) (iv) अलसेन दिने सुदयते ।
(v) वानराः वृक्षेषु कूर्दन्ति (कूर्द) (v) वानरै: वृक्षेषु कूर्घते ।
(vi) लता वर्धते (वृध्) (vi) लतया वृध्यते ।

Page no. - 160
प्रश्न 2. कोष्ठक से उचित पद चुनकर रिक्त स्थान की पूर्ति कीजिए -
I. कर्तृवाच्य विद्याहीनाः न शोभन्ते ।
विद्याहीनैः न (शुभ्यते) | **(शुभ्यते/ शोभ्यते)**

Page no. - 160
II. विमानम् उड्डयते ।
विमानेन (उड्डीयते) । **(उड्डीयते / उड्डयते)**

Page no. - 161
III. सज्जनाः उपविशन्ति ।
सज्जनै: (उपविश्यते)। **(उपविश्यन्ते / उपविश्यते)**

Page no. - 161
IV. वृक्षाः कम्पन्ते।
वृक्षै : (कम्प्यते)। **(कम्प्यते/कम्प्यन्ते)**

Page no. - 161
V. विद्यार्थिनः धावन्ति ।
विद्यार्थिभि(धाव्यते)| **(धाव्यते / धाव्यन्ते)**

Page no. - 164
प्रश्न 1. निम्नलिखित क्रिया पदों से उपसर्ग एवं धातु अलग कीजिए-

क्र. क्रिया पद उपसर्ग धातु

docs.aglasem.com
aglasem.com

1. **अभिनन्देत्** अभि नन्द्
2. **परिज्ञायते** परि ज्ञा
3. **अनुधावामि** अनु धाव
4. **अनुवर्तसे** अनु वृत
5. **आगच्छथः** आ गम्
6. **उच्चरन्ति** उत् चर्

Page no. - 164

प्रश्न 2. प्रत्येक उपसर्ग से दो सार्थक शब्द बनाइये :

I. अव - अवजानाति , अवतरित
II. परा - पराजयते, पलायते
III. सम् - सम्भवति, संक्षिपति
IV. सु - सुपचति, सुचरित
V. दुर् - दुर्बोधति, दुर्नयति

Page no. - 164

प्रश्न 3. 'हृ' धातु में विभिन्न प्रत्यय जोड़ने पर इस प्रकार शब्द बनेंगें -

उपसर्ग	**धातु**	**क्रियापद**	**अन्य पद**
प्र	हृ	प्रहरति	प्रहार:
आ	हृ	आहरति	आहार:
सम्	हृ	संहरति	संहार:
वि	हृ	विहरति	विहार:

Page no. - 164

प्रश्न. इसी प्रकार निम्नलिखित उपसर्गों में गम् धातु जोड़कर विभिन्न शब्द बनाइये:

उपसर्ग	**धातु**	**क्रियापद**	**अन्य पद**
अनु	गम्	अनुगच्छति	अनुगामी
उप	गम्	उपगच्छति	उपगामी
अव	गम्	अवगच्छति	अवगामी
आ	गम्	आगच्छति	आगमः
निर्	गम्	निर्गच्छति	निर्गतः

Page no. - 165

प्रश्न 1. एकपदेन उत्तरत -

I. प्रतिदिनं कः न्यूनः भवेत् ?
उत्तर- स्वार्थः ।

docs.aglasem.com
aglasem.com

Page no. - 165
II. प्रतिदिनं कः अधिकाधिकः भवेत् ?
उत्तर- परार्थः ।

Page no. - 165
III. वयं कस्मै सर्वस्वम् अर्पयाम ?
उत्तर- समाजाय ।

Page no. - 165
IV. इतः अपि सुन्दरतरं किं भवेत् ?
उत्तर- जगत् ।

Page no. - 165
प्रश्न 2. पूर्णवाक्येन उत्तरत -

जीवनस्य सार्थकता कस्याः उक्तेः अनुसारं जीवने अस्ति ?
उत्तर- स्वस्मै स्वल्पं, समाजाय सर्वस्वम् इति उक्तेः अनुसारं जीवने एवं जीवनस्य सार्थकता अस्ति ।

Page no. - 165
प्रश्न 3. यथानिर्देशं उत्तरत -

I. 'अतीतः' इति पदस्य किं समानार्थकं पदम् अत्र प्रयुक्तम् ?
उत्तर- गतः ।

Page no. - 165
II. 'अवशिष्टम्' इति पदं कस्य पदस्य विशेषणम् ?
उत्तर- जीवनस्य ।

Page no. - 165
III. 'तस्य विषये' इत्यत्र 'तस्य' इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम् ?
उत्तर- समजाप ।

Page no. - 165
IV. 'अस्मात्' इति स्थाने किम् अव्यय पदं प्रयुक्तम् ?
उत्तर- इतः ।

docs.aglasem.com
aglasem.com

Page no. - 166

प्रश्न 1. एकपदेन उत्तरत -
I. का अस्मान् उपकरोति ?
उत्तर- मातृभूमिः ।

Page no. - 166
II. वयं कस्याः उन्नतिं कुर्याम ?
उत्तर- स्वमातृभूमेः ।

Page no. - 166
प्रश्न 2. निर्देशानुसारम् उत्तरत -

I. 'द्रव्यैः' अस्य किं विशेषणपदम् अत्र प्रयुक्तम् ?
उत्तर- बहुविधैः

II. 'वयम्' अस्य किं क्रियापदम् अत्र प्रयुक्तम् ?
उत्तर- कुर्याम

III. 'अवनतिम्' अस्य किं विलोमपदम् अत्र प्रयुक्तम् ?
उत्तर- उन्नतिम् ।

IV. 'तस्यै अस्माकं कर्तव्यम् अस्ति' अस्मिन् वाक्ये तस्यै इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम् ?
उत्तर- भूमये ।

Page no. - 166
प्रश्न 3. पूर्णवाक्येन उत्तरत -

Page no. - 166
I. मातृभूमिः कथम् अस्मान् उपकरोति ?
उत्तर- मातृभूमि बहुविधैः, द्रव्यैः अस्मान् उपकरोति ।

Page no. - 166
II. मातृभूम्यै अस्माकं किं कर्तव्यम् अस्ति ?
उत्तर- वयं कायेन, मनसा, वाचा, धनेन च स्वमातृभूमेः उन्नतिं कुर्याम् इति तस्यै (मातृभूम्यै) अस्माकं कर्तव्यम् अस्ति ।

aglasem
docs.aglasem.com
aglasem.com

Page no. - 166
III. गद्यांशस्य उपयुक्तशीर्षकं चिनुत ?
उत्तर- 'मातृभूमिः' इति अस्य गद्यांशस्य उपयुक्तं शीर्षकम् अस्ति ।

Page no. - 166
IV. गद्यांशस्य सारांशीकरणं कुरूत ?
उत्तर- सारांशम् - मातृभूमिः अस्माकं सर्वथा उप-कारिणी। अतएव वयमपि सर्वदा मनसा, वाचा, कर्मणा च मातृभूमिं प्रति समर्पितो भवेम ।

Page no. - 167
प्रश्न 1. एकपदेन उत्तरत
(1) केषां वंशेषु सर्वे सभ्यतायाः आलपन्ते ?
उत्तर- शिष्टानां ।

Page no. - 167
(2) कः सद्वृत्तम् असद्वृतं च न जानाति ?
उत्तर- बालः ।

Page no. - 166
प्रश्न 2. पूर्णवाक्येन उत्तरत -
I. बालः कान् कान् पश्यति ?
उत्तर- बालः ज्येष्ठान् वृद्धान् च पश्यति ।

Page no. - 166
II. बालाः कथं आचरन्ति ?
उत्तर- वयोवृद्धाः यथा - यथा आचरन्ति तथैव बालाः आचरन्ति ।

Page no. - 166
प्रश्न 3. निर्देशानुसारम् उत्तरत -
I. 'जानाति' अस्य किं कर्तृपदम् अत्र प्रयुक्तम् ?
II. 'तथा' अस्य किं विलोमपदम् अत्र प्रयुक्तम् ?
III. 'सदाचरणम्' इत्यर्थे अत्र कः शब्दः प्रयुक्तः ?
IV. 'ते' इति कर्तृपदस्य किं क्रियापदम् अत्र प्रयुक्तम्?
उत्तर- (I) बालः, (II) यथा, (III) सद्वृतम् , (iv) सम्मानयन्ति ।

Page no. - 167

docs.aglasem.com
aglasem.com

प्रश्न 1. एकपदेन उत्तरत -
I. मानुषं जन्म कस्य साधनम् ?
उत्तर- पुरुषार्थचतुष्टस्य।

II. केन मानवः धर्माचरणं कर्तु शक्नोति ?
उत्तर- शरीरेण।

Page no. - 168
प्रश्न 2. पूर्णवाक्येन उत्तरत -
I. मानवः कीदृशं शरीरम् एव अभिलष्यते ?
उत्तर- मानवः स्वस्थं शरीरम् एव अभिलष्यते ।

Page no. - 168
II. आत्मनः निवासस्थानं किम् ?
उत्तर- आत्मनः निवासस्थानं शरीरम् अस्ति ।

Page no. - 168
प्रश्न 3. निर्देशानुसारम् उत्तरत -
I. 'इच्छा' इत्यर्थे अत्र कः शब्दः प्रयुक्तः ?
II. 'मानवः' अस्य किं क्रियापदम् अत्र प्रयुक्तम् ?
III. 'मानव' स्वव्यक्तित्वानुरूपमेव निवासस्थानमिच्छति, अस्मिन् वाक्ये किम् अव्यय पदं प्रयुक्तम्?
IV. 'मानुषम्' अस्य किं विशेषणपदम् अत्र प्रयुक्तम् ?
उत्तर- (I) कामः, (II) इच्छति, (III) एव, (IV) दुर्लभम्।

Page no. - 168

प्रश्न 1. एकपदेन उत्तरत -
I. लोकतन्त्रे केषां कल्याणं शासनस्य प्रमुखं कार्यं भवति ?
उत्तर- जनानां।

Page no. - 168
II. लोकतन्त्रे दोषान् दूरीकर्तुं किम् अनिवार्यम् अस्ति ?
उत्तर- शिक्षा।

Page no. - 168
प्रश्न 2. पूर्णवाक्येन उत्तरत -

docs.aglasem.com
aglasem.com

I. लोकतन्त्रे कस्य महत्त्वं प्रमुखम् ?
II. कां विना लोकतन्त्रं सुरक्षितं न भवति ?
III. गद्यांशस्य साराशं कुरुत ।
उत्तर- (i) लोकतन्त्रे प्रत्येकस्य जनस्य महत्त्वं प्रमुखम्।
(ii) शिक्षां विना लोकतन्त्रं सुरक्षितं न भवति ।
(iii) **सारांशम् -** लोकतन्त्रे जनानां महत्वं सर्वोपरि भवति। अतः जनकल्याणमेव शासनस्य प्रमुखं कार्यम् ।

Page no. - 168
प्रश्न 3. यथानिर्देशम् उत्तरत -
I. 'प्रमुखं कार्यम्' इति पदयोः विशेषणपदं किम् ?
II. 'जनानां शासनं जनतन्त्रं कथ्यते' इति वाक्ये क्रियापदं किम् ?
III. 'जनतन्त्रम्' इति पदस्य किं पर्यायपदम् अत्र प्रयुक्तम् ?
IV. 'गुणानाम्' इति पदस्य किं विलोमपदम् अस्मिन् गद्यांशे प्रयुक्तम् ?
V. गद्यांशस्य उपयुक्तं शीर्षकं लिखत ।
उत्तर- (i) प्रमुखम्। (ii) कथ्यते। (iii) लोकतन्त्रम्। (iv) दोषाणाम्। (v) जनतन्त्रम् / लोकतन्त्रम् ।

Page no. - 171
अभ्यासः

अधोलिखितवाक्यानि शुद्धं कुरुत -

प्रश्न 1. कर्तृक्रियासम्बन्धिन्यः अशुद्धयः -

1. त्वं मम मित्रम् अस्ति ।
2. भवान् किम् खादसि ।
3. यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमति तत्र देवताः ।
4. अहम् विद्यालयं पठति।
5. कृष्णः पुस्तकं ददति ।
6. श्वः तौ तत्र न गमिष्यथः ।
7. पुरा वीरवरो नाम राजा आसन् ।
8. त्वम् अपि इदं पुस्तकं पठतु ।
उत्तर- 1. त्वं मम मित्रम् असि ।
2. भवान् किम् खादति ।
3. यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।
4. अहम् विद्यालये पठामि।
5. कृष्णः पुस्तकं ददाति ।

docs.aglasem.com
aglasem.com

6. श्वः तौ तत्र न गमिष्यत: ।
7. पुरा वीरवरो नाम राजा आसीत् ।
8. त्वम् अपि इदं पुस्तकं पठ ।

Page no. - 171
प्रश्न 2. विशेषणसम्बन्ध्यः अशुद्धयः -
1. मनोहरं बालः गच्छति ।
2. दीर्घः नदी वहति ।
3. सर्वे फलानि मधुराणि सन्ति ।
4. योग्यः मित्रं पठति ।
5. तस्य कलत्रं सुन्दरी आसीत् ।
6. तत् धेनुः कस्य अस्ति ।
उत्तर- 1. मनोहर: बालः गच्छति ।
2. दीर्घा नदी वहति ।
3. सर्वाणि फलानि मधुराणि सन्ति ।
4. योग्यं मित्रं पठति ।
5. तस्य कलत्रं सुन्दरम् आसीत् ।
6. सा धेनुः कस्यास्ति ।

Page no. - 171
प्रश्न 3. वाच्यसम्बन्ध्यः अशुद्धयः -

Page no. - 171
1. सः ग्रामं गम्यते ।
उत्तर- तेन ग्राम: गम्यते ।

Page no. - 171
2. रामेण निबन्धः लिखति ।
उत्तर- रामेण निबन्धः लिख्यते।

Page no. - 171
3. तेन पुस्तकं पठति ।
उत्तर- तेन पुस्तकम् पठ्यते।

Page no. - 171
4. सा चित्रं दृष्टम् ।
उत्तर- तया चित्रं दृष्टम्। सा चित्रम् अपश्यत्।

docs.aglasem.com
aglasem.com

Page no. - 171
5. रामः रावणः उक्तवान् ।
उत्तर- रामः रावणं उक्तवान् ।

Page no. - 171
प्रश्न 4. विभक्तिसम्बन्ध्यः अशुद्धयः -
1. शङ्करं नमः ।
उत्तर- शङ्कराय नमः ।

Page no. - 171
2. मार्गस्य उभयतः वृक्षाः सन्ति ।
उत्तर- मार्गम् उभयतः वृक्षाः सन्ति ।

Page no. - 171
3. विद्युतस्य विना नगरेषु शून्यता भवति।
उत्तर- विद्युतम् विना नगरेषु शून्यता भवति।

Page no. - 171
4. छात्राः गुरवे प्रश्नं पृच्छति ।
उत्तर- छात्राः गुरुं प्रश्नं पृच्छन्ति ।

Page no. - 171
5. सः सिंहेन बिभेति ।
उत्तर- सः सिंहात् बिभेति ।

Page no. - 171
6. सः याचकः पादस्य पंगुः अस्ति ।
उत्तर- सः याचकः पादभ्यां पंगुः अस्ति।

Page no. - 171
7. त्वां भक्तिः कथं न रोचते ।
उत्तर- तुभ्यम् भक्तिः कथं न रोचते।

Page no. - 171
8. पिता पुत्रीं स्निह्यति ।
उत्तर- पिता पुत्र्याम् स्निह्यति ।

docs.aglasem.com
aglasem.com

Page no. - 179

पत्र लेखन-

अभ्यासः

प्रश्न 1. भवान् बीजापुर नगरे स्थितः सिद्धार्थः सोमः । भवतः मित्रं आनन्दः कश्यपः कोरिया नगरे वसति। तं परीक्षायां सफलतायै वर्धापन–पत्रं । कोष्ठकप्रदत्तपदानां सहायतया लिखत । (अपश्यम्, महती, सिद्धार्थः आगतः, छात्रवृतिम्, तुभ्यम्, अधिकतरा, आनन्द!, तत्रास्तु, बीजापुरनगरतः)

स्थानम् बीजापुरनगरतः

दिनाङ्कः 05.06.2016

प्रिय मित्र आनन्द!
सप्रेम नमस्ते ।
अत्रकुशलं तत्रास्तु। **अद्यैव तव परिणामः** आगतः **। तव सफलतां ज्ञात्वा मम मनसि** महती **प्रसन्नता जाता। मम एषा प्रसन्नता** अधिकतरा **जाता यदा अहं तव नाम योग्यता-सूचौ**अपश्यम् **।**
त्वया सप्त- शतम् अङ्काः प्राप्ताः । त्वं निश्चितरुपेण
छात्रवृतिम् **प्राप्स्यसि ।**
त्वया परिवारस्य विद्यालयस्य च नाम उज्जवलीकृतम् ।
अस्याम् उज्जवल सफलतायाम् अहं तुभ्यम् **हार्दिक वर्धापनं यच्छामि उज्जवल भविष्याय च कामये । मातृपितृचरणेषु प्रणामः ।**
तव अभिन्नहृदयं मित्रम्
राम:
बीजापुरनगरतः

Page no. -
प्रश्न 2. प्राचार्यं प्रति शुल्क - क्षमापनार्थं लिखितेऽस्मिन् प्रार्थनापत्रे रिक्तस्थानानि मञ्जूषायां प्रदत्त –पदानां साहाय्येन पूरयत् ।
सेवायाम्
प्राचार्य महोदयः
शास-उच्च-माध्य- विद्यालयः
जशपुरनगरम्, छत्तीसगढम्
विषयः- शुल्कक्षमापनार्थं प्रार्थनापत्रम् ।
महोदय !

docs.aglasem.com
aglasem.com

सविनयं निवेदनम् अस्ति यत् मम पिता एक चतुर्थश्रेणी कर्मचारी अस्ति । तस्य मासिक आयः अतीव न्यून: अस्ति । येन परिवारस्य निर्वाह: काठिन्येन भवति । मम परिवारे माता, पिता, द्वौ भ्रातरौ एका भगिनी च इति पञ्च सदस्या:
सन्ति ।अतः अहं भवन्तं निवेदयामि यत् मम अध्ययन शुल्कं क्षमापयतु ।

दिनांक:- 07.08.2016

भवदीय : शिष्य:

नाम- सोमनाथः

aglasem

docs.aglasem.com

aglasem.com